

HOOFDSTUK 2

DE SEFARDIM. JODEN OP HET IBERISCH SCHIEREILAND: SPANJE – PORTUGAL.

Hoe kwamen de joodse families Mendes da Costa en Henriques de Castro op het schiereiland Iberië: Spanje-Portugal?

De Romeinse tijd vanaf de 2de eeuw vóór Christus.

Historisch staat vast dat er tijdens de Romeinse verovering van Iberië vanaf de tweede eeuw vóór Christus Joden in Iberië en Zuid-Frankrijk leven en actief zijn in handel.

De Visigotische tijd, 4de eeuw na Christus.

De exacte datum van vestiging is niet bekend. Gedacht wordt na de val van Jeruzalem en de verwoesting van de tempel van Salomo. Ontwikkelde en vermogende Joden trekken via Egypte naar Iberia en vestigen zich als groepen in Sevilla en andere steden.

De Visigoten bewonen sinds 416 verschillende regio's en gunnen de immigrerende Joden hun plaats en traditie, vrijheid en welstand.

Als de Visigotische heersers in 589 van het Ariaanse christendom overgaan naar het Orthodoxe christendom, komt het tot een verbod op het Joodse geloof, maar onduidelijk is of dat verbod in de praktijk ook wordt uitgevoerd.

De Moorse tijd, 712 na Christus.

In 712 vallen Noord-Afrikaanse islamitische Berberstammen Spanje binnen en veroveren Sevilla en een groot deel van het Iberisch Schiereiland. De daar wonende Joden krijgen meer vrijheid en beleven een bloei-

tijd op cultureel, filosofisch, natuurkundig en theologisch terrein.

**15de eeuw: De Reconquista.
De verdrijving van Moren
en Joden uit Iberië.**

**Ferdinand II, koning
van Aragon (1452-
1516) en Isabella, ko-
ningin van Castilië**

(1451-1504), nemen zich als echtbaar voor in heel Spanje het katholiek geloof te verspreiden en te verdedigen. Hun eerste stap is om het land 'Morenvrij' te maken. Dit lukt met de val van Granada met het Moorse paleis en fort 'het Rode paleis' - Alhambra – in 1492.

Paus Alexander VI kent het koningspaar de titel toe 'Katholieke Koningen'. De tweede stap is Iberië 'Jodenvrij' te maken.

**Spanje en Portugal
'Jodenvrij'.**

Daartoe vaardigt het Katholieke Koningspaar op zondag 31 maart 1492 het *verdrivingsedict* uit. Joden kunnen

kiezen of Spanje te verlaten of zich tot het christendom te bekeren. Hun beslissing moet vallen voor eind juli 1492.

Vele Sefardim wijken uit naar Portugal.

Koning Manuel van Portugal (1469-1521) vaardigt in 1496 eenzelfde edict uit en vertrekken vele Sefardim naar Noord-Afrika, Italië, Engeland, naar Zuid-Frankrijk, - Bordeaux -, en de Nederlanden: Brussel, Antwerpen, Amsterdam. Aangenomen wordt dat in totaal 200.000 Sefardim het Iberisch-Schiereiland ontvluchten.

Het genetisch onderzoek van prof. Ostrer (2012) via DNA geeft nieuwe inzichten en wijst ook in de richting van Griekenland en Turkije. Bijlage 1.

**Portugese Joden in
Nederland sinds 1941.**

**Jacques Presser (1899 -
Amsterdam, 1970) schrijft**

In *Ondergang* (1965) over de vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom 1940-1945. Op bladzijden 74-83 bericht hij over alle verwickelingen rond de Portugese Joden.

Hier alleen enkele grote lijnen en conclusies uit zijn werk met betrekking tot de Nederlandse Sefardim, meestal letterlijk.

Volgens de bevolkingsstatistiek hadden zich tot 1 oktober 1941 in totaal opgegeven 4.303 Portugese Joden, van wie 4.295 Voljoden volgens de Duitse verordeningen, hieronder slechts 71 van niet-Nederlandse nationaliteit.

In Amsterdam woonden 3.798, in Rotterdam 27, in Den Haag 208 Sefardim. Men weet dat zij van afkomst een zeer heterogene groep vormden, economisch, cultureel, religieus; met zelfs 'zuivere' niet-Joden erbij. Op enkele plaatsen waren zij in de rest der bevolking opgegaan.

In de 19de en 20ste eeuw nam de isolering van de Sefardim zo sterk af, dat er aan 'zuivere' leden van deze groep vóór 1940 nog maar enkele over waren.

Niettemin zijn er nog duidelijke verschillen waarneembaar tussen velen hunner en de Hoogduitse groep. Zonder dat alles ware wat nu volgt ondenkbaar geweest. Presser: pdf 70.

Tot begin 1944 word door de Duitse bezetter, daarin gesteund door het oordeel van de Joodse Raad, de regel gehanteerd, dat iedere Portugese jood, die afstamt van vier Portugese joodse voorouders, vrijgesteld wordt van deportatie. In die categorie valt Judith Mendes da Costa, zoals blijkt uit de *Entlassungsschein* van 15 augustus 1942. Zie AB 105. (1))

'De Sefardim die zich tot het christendom bekeerden, werden genoemd Conversos, Nieuw Christenen, Anusim of smalend Marranos (zwijnen). Conversos werden veelvuldig door de Inquisitie vervolgd onder de beschuldiging dat zij heimelijk joods zouden zijn gebleven. Zij die dit inderdaad bleven, worden cryptojoden genoemd. Naar aanleiding van de permanente onzeker-

***heid die met de vervolging door de Inquisitie samen-
hing, vluchtten veel conversos later alsnog uit Iberië.***

De inquisitie.

**In tegenstelling tot wat veelal wordt aangenomen, ver-
volgde de Inquisitie vóór de uitvaardiging van het ver-
drijvingsedict geen joden die zich niet tot het christen-
dom bekeerd hadden. De Inquisitie had over hen name-
lijk geen jurisdictie.**

**Dat neemt niet weg dat de Katholieke Kerk in de door
de Reconquista weer onder christelijke heerschappij
gekomen Spaanse gebieden, de niet-Joodse bevolking
tegen de Sefardim opstookte, waardoor het regelmatig
tot pogroms kwam. 'Wikipedia**

De Sefardische Jood Baruch. Spinoza.

**De Sefardische familie d'Espinosa komt volgens historici
uit de plaats Espinosa de losse Monteros, provincie Bur-
gos in Spanje.**

**Na de uitdrijvingswetten vertrekt de familie naar Nan-
tes, waar Spinoza's grootvader rond 1592 een handels-
huis begint. Later vestigt het gezin zich in Rotterdam.**

**Later verhuizen de zonen Michael en Manuel naar Am-
sterdam. In het derde huwelijk van Michael met Hanna**

**Deborah wordt op 24 november 1632
Baruch geboren. Het gezin woont op
Vlooienburg en later op de Houtgracht.
Op school spreekt Baruch Spaans en
thuis wordt er gebeden in het He-
breeuws.**

**Al snel ziet hij in dat de Talmoed en
Thora *'zozeer de mensengeest ver-
raadt dat de heilige schrift van de jo-
den onmogelijk het werk van God kan
zijn'*. Hij noemt ze *'uitvindingen van de menselijke fan-
tasie.'* Gaandeweg zet hij zich steeds meer af tegen alle
voorschriften, de feestdagen en de spijswetten. Ook
verzet hij zich tegen het beeld dat God een menselijke**

gedaante zou zijn, tegen het idee van de uitverkiezing van het joodse volk door God en tegen de goddelijke oorsprong van de Bijbel. Hij twijfelt ook aan de oorsprong van de tien geboden van Mozes en legt veel nadruk op het belang van een deugdzaam leven.

De Rabbijnen zien deze 'godslasterlijke handelingen' met ontzetting aan met gevolg dat hij op 27 juli 1656 uit de Sefardische gemeenschap wordt gestoten. Hij overlijdt 21 februari 167 in Den Haag en wordt geëerd met een standbeeld in Rijnsburg en een borstbeeld in Oegstgeest.

Literatuur, noten, bijlagen, illustraties.

Literatuur

Beliën, Herman & Hoogstraten, Monique van (2012²). *Een kleine geschiedenis van Nederland*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.

Presser, Jacques. (1965). *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom 1940-1945*. Den Haag: Staatsuitgeverij. Twee delen. Nederlandse Portugese Joden. Pp.74-83.

Noten

1. Erlassungsschein in Arfhiefdoos Judith.

Bijlagen

Bijlage 1.

Prof. Ostrer van het pathologie departement van het Albert Einstein College te New York, heeft een uitzonderlijke omvangrijke studie verricht naar het DNA van joodse gemeenschappen die eeuwen als isolaat binnen de Noord Afrikaanse gemeenschap woonden. Zijn studie verscheen onlangs in de PNAS (Campell CL en anderen).

Genealogie.

North African Jewish and non-Jewish populations form distinctive; orthogonal clusters PNAS 2012; published ahead of print August 6, (2012).

Het betreft de genetische studie van joden uit de joodse diaspora's in Marokko-Algerije en die in Tunesië, Libië. Bij deze studie greep Ostrer terug op zijn eerdere studies waarbij men twee hoofdgroepen onderscheidde namelijk de Oosterse en Westerse joden die ongeveer 2500 kilometer van elkaar zijn gescheiden. Moderne Joodse groeperingen zijn de Sefardim (Grieks-Turks), de Asjkenazi's (Oost Europees) en Mizrahies (Iran, Irak en Syrie) die erfelijke kenmerken van beiden of één van beiden delen.

Interessant is nu dat beide Noord-Afrikaanse isolaten, vele gemeenschappelijke kenmerken met elkaar deelden, maar dat de menging Westers en Oosters gradueel verschilde.

Bij de Marokkaanse joden zag je meer westerse invloeden; bij de Libisch-Tunesische groep meer oosterse kenmerken. De auteurs vermoeden dat deze grote westerse invloed in de Marokkaanse joden kan worden verklaard doordat heel wat Sefardi joden van Spanje naar noord Afrika zijn gevlucht in 1492, bij de christelijke herovering van Zuid-Spanje. Een deel van deze verdreven joden trok ook naar Turkije en Griekenland.

Momenteel worden deze studies verdiept door volledige DNA-analyse waarbij een groep in het Weizman instituut onder leiding van Nobelprijswinnaar A. Ciechanover de leiding heeft. Israël beschikt over heel wat genealogische gegevens, zoals My Heritage.

N.B. De Spaanse Regering heeft op 22 november 2012 maatregelen bekend gemaakt, waardoor Sefardim sneller in aanmerking komen voor Spaanse naturalisatie.

Illustraties

1, Baruch Spinoza.

Oudst bekende gravure.